

De la ciutadania *patriòtica* a l'*exclosa*:

dones *decents* i prostitutes sota el primer franquisme

Javier Lara Fonfría
al259489@uji.es

I. Resum

L'1 d'abril de 1939, es posava fi a la Guerra d'Espanya i s'hi va instaurar un Estat totalitari que va portar a terme una repressió política i moral que va dividir el país entre vencedors i vençuts. Així doncs, l'objectiu principal d'aquest treball és analitzar i interpretar com d'aquest derivà un monisme moral, els fonaments ideològics del qual foren el feixisme, amb la Falange i la Sección Femenina, i l'Església, amb encara més preponderància que el feixisme. Així mateix, volem estudiar com es configurà el model que havia de ser la bona mare i esposa: característiques de la perfecta espanyola. La hipòtesi principal és, doncs, que la dona preferida pel règim era aquella que estava amerada de moral nacionalcatolicista.

Pel que fa a la metodologia, ha estat cabdal la revisió bibliogràfica de les obres que es detallaran dejús. D'altra banda, s'han emprat fonts primàries, principalment el *Butlletí Oficial de l'Estat*, per la qual cosa les lleis i els decrets publicats en aquest han servit per a demostrar com la moral es va jurisdiccionalitzar i que la lluita contra la prostitució va suposar, en part, una forta càrrega moralitzant i culpabilitzadora d'aquesta. Això no obstant, aquestes fonts primàries no s'han inclòs en el present article, únicament en el TFG del qual és originari.

Paraules clau: franquisme, construcció del gènere, dona, Sección Femenina, matrimoni maternitat, Patronato de Protección a la Mujer, prostitució.

II. Introducció

Acabada la Guerra d'Espanya, el país necessitava urgentment reconstruir-se, però el règim entenia que aquesta reconstrucció tenia una clara faceta moral que resultaria de vital importància. Així doncs, aquest serà l'objecte d'estudi del treball present: el procés mitjançant el qual el franquisme estableix un monisme moral que, en qüestió del gènere, es tradueix en la definició de la feminitat amb el matrimoni i la maternitat.

Ara bé, tot i la pretensió d'hegemonia del model de dona que el règim volia fer prevaldre, aquest tenia esclatxes, ja que no totes les dones foren sacramentades amb el matrimoni ni tampoc totes les dones foren mares dins del matrimoni. A més a més, hi ha un altre aspecte que aporta novetat a aquest estudi i és la hipòtesi que, tot i que el model de dona no fora reproduït de forma hegemònica, el franquisme delimità també en quina manera el rol de gènere es podia trencar i en quines no. És a dir, la ruptura de les dones amb el

que s'esperava d'elles sols es reconeixia des de la prostitució, però no des del lesbianisme.

III. Objectius

Així les coses, l'objecte d'estudi d'aquest treball és el procés mitjançant el qual el franquisme, amb la instauració d'un monisme moral, profundament cristià i catòlic, construí el rol de gènere femení.

Principalment, es pretén analitzar i interpretar de manera crítica com les dones experimentaren una forta repressió que, durant el primer franquisme (1939-1959) –que tot i l'abast extens de l'aparell repressor del Nuevo Estado requeia sobre el conjunt total de la població–, ho feu d'una manera especial i més marcada, sobre les dones, únicament per raó del seu gènere.

A més, a continuació esmentem els objectius secundaris. El primer és analitzar el context de repressió i la política de gènere desplegada pel règim, de la qual foren protagonistes les dones, ja que tot i no ser mai considerades subjecte polític,¹ sí que se'n van considerar objecte, i el paper del nacionalcatolicisme en aquest procés.

Conseqüentment, un dels altres objectius secundaris del treball és estudiar quin tipus de dona s'espera des del règim de Franco, el qual reduïa la feminitat a ser esposa i mare. Tanmateix, també es tindran en compte quins models s'empren de forma propagandística, per tal que la política de gènere, de la qual fins i tot podria dir-se que era més una doctrina, arribés d'una manera més fàcil a la població.

En tercer lloc, cal assenyalar que aquests models no foren realment hegemònics, sinó que hi existiren clares ruptures, de les quals la que més ressò tingué va ser la prostitució. D'aquesta manera, també serà objecte d'estudi amb quines institucions i quins mecanismes es criminalitzaren aquests contramodels.

Finalment, sols queda destacar un objectiu i aquest és l'estudi de la sistematització de l'aparell repressor que, entre d'altres, participarà en la construcció del gènere femení, criminalitzant tot allò que apartara de la dona de l'ideal de mare i esposa. És a dir, es pretén demostrar que aquesta repressió, amb un clar rerefons moral, estigué institucionalitzada i burocratitzada, allunyada de qualsevol matís de descontrol.

1. Al cap i a la fi, no sols per raó de gènere, sinó també per la manca de llibertats polítiques.

IV. Material i mètode

El present treball presenta les característiques d'un estudi elaborat a partir d'una revisió bibliogràfica de la qual s'obté el marc teòric necessari per al seu desenvolupament, alhora que s'han consultat fonts primàries per tal de recolzar el que es diu respecte a la jurisdiccionalització i burocratització de la moral.

Cal ressenyar que aquest estudi és fruit del Treball de Final de Grau, del grau en Humanitats: Estudis Interculturals de la Universitat Jaume I, de la mateixa autoria que aquest article, i que fou defensat en octubre de 2018. Comprén el període des de final de la guerra, el primer d'abril de 1939, fins a l'any 1959, el que històricament es coneix com a primer franquisme. Pel que fa a la data inicial, es pren com a referència el final de la guerra, ja que el que interessa és l'estudi i la interpretació de com el Nuevo Estado engega tot l'aparell repressor ideològic, la qual cosa es va produir amb la fi de la contesa. Tanmateix, s'ha de tindre en compte que ja durant la guerra, i fins i tot abans d'aquesta, es configurà la moral adoptada pel règim, per la qual cosa l'estudi és conjuntural, ja que no pot reduir-se a la delimitació de l'1 d'abril de 1939.

Per altra banda, hem assenyalat el 1959 com a punt final del moment que ens ocupa. Això és perquè es considera que, tot i tractar-se d'una divisió amb finalitat didàctica, no deixa de ser útil; la situació de la dona, de manera generalitzada, no serà la mateixa des d'aleshores. Aquest canvi es deu, d'una part, a la prohibició de la prostitució i dels centres de tolerància, promulgada per decret llei el 3 de març de 1956, i de l'altra, a l'entrada d'Espanya en l'ONU el 1955; i és que aquestes dues fites històriques marcaren l'inici d'un aperturisme que, si bé no allunyà el règim de la seua ideologia, sí que ho feu de la rigidesa dels primers anys. A més a més, cal no oblidar que aquesta divisió i l'inici de l'anomenat aperturisme guanyà més sentit si es té en compte la fi de l'autarquia.

Pel que fa a les fonts secundàries necessàries per a la revisió bibliogràfica, hem de destacar algunes que hem emprat més i més a fons. Entre d'altres, hi ha, pel que fa al context històric de l'Espanya del moment, *La represión como sistema* (2012), de Julio Aróstegui, i *El factor católico en la política española. Del nacionalcatolicismo al laicismo* (2006), de Rafael Díaz Salazar. Quant a la socialització del gènere i als models que s'adopten per al femení, les obres més destacades són *La mujer y la educación física durante el franquismo* (2008), de Juan Manrique Arribas; *Women and Spanish Fascism: The Women's Section of Falange, 1934-1959* (2004), de Kathleen Richmond, i *El desfile de lo femenino: las mujeres de la Sección Femenina en el calendario y las celebraciones franquistas* (2017), de Francisco Jiménez Aguilar. Finalment, pel que fa a la contextualització de la prostitució i els diferents aspectes tractats en

el treball relatiu a aquesta, ha estat Assumpta Roura l'autora més emprada, amb obres com ara *Mujer y moralidad durante el primer franquismo* (2005) i *Mujeres para después de una guerra. Una moral hipócrita del franquismo* (2003). Així mateix, hem recorregut a altres obres com ara *Prostitutas legales y clandestinas en el franquismo* (2003), de Mirta Núñez, i *La prostitución en la España contemporánea* (2003), de Jean-Louis Guereña.

En relació amb les fonts emprades per a demostrar la burocratització i jurisdiccionalització de la moral, hem utilitzat fragments obtinguts del *Butlletí Oficial de l'Estat* (BOE), mitjançant les bases de dades següents: Legislación histórica de España (1810-1978) del Parlament Espanyol, Gazeta: Colección Histórica (BOE), i la Biblioteca Nacional de España.

V. Breu contextualització: dels objectius militars a la croada espiritual

.....

Amb el darrer comunicat oficial de guerra, es posava fi a la contesa bèl·lica. Les tropes revoltades havien assolit els darrers objectius militars, començava ara la pugna i la porga per la moral. El Nuevo Estado engegaria tot un aparell repressor que, lluny d'estar desorganitzat i respondre a accions espontànies d'individus afectes a la seua ideologia, fou la resposta d'un plantejament estratègic dels conspiradors. I és que al cap i a la fi no podem oblidar que «a la Guerra Civil española le siguió una larga paz incivil. [...] Franco [...] estableció un estado represivo sobre las cenizas de esa guerra, persiguió sin respiro a sus oponentes y administró un cruel y amargo castigo» (Casanova i Gil, 2009: 231).

Així, la destrucció dels vençuts es convertí en prioritat absoluta, després de la qual va començar un període d'execucions massives, d'empresonaments i de tortures per a milers d'homes i dones. Aquest aparell repressor s'inicià el 9 de febrer de 1939, amb la Llei de Responsabilitats Polítiques, la qual tenia caràcter retroactiu fins al primer d'octubre de 1934 (Aróstegui, 2012: 93-94). El que es pretenia era la mort civil, a banda de biològica, dels oponents, ja que la depuració política estava adreçada a assolir una nova moralitat, una nova espiritualitat; en definitiva, una ètica que fonamentara el nou Estat. Hi va haver diferents lleis que acabaren establint un monisme moral que configurà l'Espanya de la postguerra, la més destacable de les quals és la que oficialment es denominà Causa General, amb què es pretenia la recaptació de tota la informació possible sobre les actuacions considerades contràries al Movimiento des del 18 de juliol de 1936.

Esa maquinaria de terror organizado desde arriba, basada en la jurisdicción militar, en juicios y consejos de guerra sin las mínimas garantías, requería una amplia participación "popular", de

informantes, denunciants, delatores, entre los que no sólo se encontraban los beneficiarios naturales de la victoria, la Iglesia, la Falange y la derecha de siempre. La purga era, por supuesto, tanto social como política y los poderes de la comunidad, la gente de orden, las autoridades, aprovecharon la oportunidad para deshacerse de los “indeseables”, “animales” y revoltosos. [...] La barrera entre los vencidos y los vencedores podía cruzarse a través de la delación, de esa denuncia que le libraba a uno de las sospechas. [...] El conformismo religioso era recomendable para los que querían un trabajo, mejorar su posición o cualquier otro ascenso o seguridad.

Amb l'Església catòlica com a pilar del règim, els revoltats tenien el vistiplau i la benedicció de la Santa Seu. Així doncs, els components fonamentals que alimentaren la ideologia del franquisme foren el resultat d'elements conservadors i ultraconservadors que s'aferraven a la tradició, encarnada per Franco, hereu de l'Espanya anacrònica i temerosa del progrés (Aróstegui, 2012: 123-124).

En aquest context, la repressió fou social i ideològica, però també fou moral; i, basant-se en aquesta, es justificaria la persecució social i ideològica dels vençuts. Espanya no sols era «Una, Grande y Libre», sinó que era «Una, Grande, Libre» i sobretot catòlica. De fet, la unió de pàtria i religió –que és inqüestionable– donaria lloc a una ideologia característica: el nacionalcatolicisme. Aquesta fou l'aglutinant dels diferents grups que conformaren el bàndol revoltat, unificadora alhora que hegemònica. En altres paraules, «l'espasa i la creu, [...] les autoritats civils, les militars i l'Església anaven de bracet» (Gavalda, 1994: 30-31). Així, el nacionalcatolicisme, com a fonamentalisme totalitari, impregnà per complet la societat espanyola.

Així les coses, amb el nacionalcatolicisme com a horitzó ideològic, el prototip de bona espanyola s'implantà, o almenys així s'intentà, amb rigor, de manera que alguns col·lectius havien de quedar fora de la construcció del rol de gènere femení que s'entenia com a moralment perfecte, a més d'exigible. Aquests col·lectius foren prostitutes i lesbianes, ja que:

La iglesia impuso una ética social y sexual basada en el matrimonio indisoluble, monogámico y sexualmente vergonzante. La Dictadura y la Iglesia convirtieron deliberadamente la familia en la columna vertebral del sistema y en un instrumento eficaz de control de la sexualidad (Galván, 2010: 136).

L'Espanya tradicional i catòlica instaurà uns clars rols de gènere que marcaran no sols el paper de la dona dins del matrimoni, sinó que també adjudicarà uns models ben delimitats, i del tot imprecisos, per a aquelles que no segueixen l'ortodòxia catòlica, tot

tenint en compte que, sovint, aquests estereotips no concorden de forma absoluta amb la realitat. A més a més, cal assenyalar que la repressió moral fou selectiva, és a dir, dirigida de manera deliberada contra la dona, i és que la seua castedat era considerada de més difícil verificació.

La sensibilitat femenina quedà atrofiada, se li ha donat una formació moral que la fa creure que el sexe és brut i cal menysprear-lo, de manera que preservar la virginitat era un dogma. D'altra banda, però, els homes, educats i socialitzats diferents, en els anys de més rigidesa de la moral sexual catòlica, s'iniciaren en la sexualitat de la mà de prostitutes, amb el vistiplau de l'ampla màniga d'un règim patriarcal com el del franquisme.

VI. Dones per a després d'una guerra

Una nova dona per a una nova era, per a una nova Espanya. Aquesta fou la línia d'actuació del règim, per a unes dones que havien de ser el sagrari de la *raça hispànica*, que havien de consagrar en la unitat de la fe i de la nació, els nous espanyols a què donarien llum. I és que al cap i a la fi «La guerra es de los hombres; la posguerra para las mujeres. A ellas les corresponde ahora enderezar la cotidianidad como si nada hubiese ocurrido» (Roura, 1998: 239).

D'aquesta manera, a l'Espanya de Franco era necessària una dona regenerada de la qual tornaria a nàixer la Nació, igual que a la Itàlia de Mussolini, ja que

Mussolini's regime stood for returning women to home and hearth, restoring patriarchal authority, and confining female destiny to bearing babies (De Grazia, 1992: 1-2).

La necessitat d'una nova dona fou un aspecte ideològic, propi del feixisme espanyol així com dels feixismes italià i alemany, però també tingué un caràcter moral i que, per tant, també es va legislar, es va jurisdiccionalitzar, de manera que quedà la dona en un rol social d'eterna tutela, l'honor i castedat de la qual ha de salvaguardar el govern de la nació.

Moltes d'aquestes dones hagueren d'experimentar una doble repressió: en primer lloc, per ser *roges*, i en segon lloc, per ser dones, la qual cosa es tradueix en que l'adulteri es considerava de manera diferent per a homes i per a dones, ja que sobre aquestes la llei requeia d'una forma més contundent que sobre els homes; i no oblidem que la condemna de l'adulteri no era pel delictes *per se*, sinó pel greuge sofert pel marit, ja que fins i tot aquest podia anul·lar la condemna si ho considerava oportú.

D'aquesta manera, el model de dona que es pretén implantar és el de la dona domèstica, o podríem dir més bé domesticada, ja que la

dona espanyola, com els opositors al règim, havia trobat amb la fi de la guerra la mort civil. La seua identitat havia de construir-se del brançal cap a dins, ja que de brançal cap a fora sols podia estar reconeguda com a esposa, mare, filla o germana.

Així les coses, la Sección Femenina serà la responsable de l'enquadrament² de la dona en el Nuevo Régimen. D'aquesta manera, es produeix una categorització d'allò que han de representar cadascun dels sexes, categorització que assigna a homes i dones unes funcions determinades en la societat, però que les imposa el sexe masculí. D'aquesta manera, l'únic espai de poder que tenia la dona era el domèstic, però tampoc plenament, ja que l'autoritat del marit continuava sent inqüestionable.

Ara bé, la dona, a causa del seu confinament a la vida privada, tenia un paper que era fonamental si el règim, com qualsevol altre, volia perpetuar-se, ja que fou l'encarregada de transmetre models i valors ideològics, religiosos i cívics (Manrique, 2008: 75). I és que tot i tractar-se d'una societat patriarcal, podem veure que la dona era cabdal per al règim, d'igual manera que ho fou per a altres règims totalitaris, com foren els de Hitler a Alemanya i el de Mussolini a Itàlia. Pot resultar controvertit aquest paper protagonista de la dona, i encara més en un país com Espanya, però de fet

Koonz's book [...] showed that contrary to received opinion, women had played significant roles in the movement and regime. Indeed, women had used the Nazi's idealisation of the family to empower themselves, and had been primarily responsible for the social component of Nazi policies. (Passmore, 2003: 1).

Amb tot, el que no ha de resultar estrany és que, amb aquest organisme paral·lel a Falange, la dona fora, en certa mesura, partícip de la vida pública i és que «la visión que tenía la SF de la mujer como participante activa en la reconstrucción económica y espiritual de la nación armonizaba con el ideal fascista de una población movilizada» (Richmond, 2004: 33). Pot veure's com la Sección Femenina promou, fins a cert punt, el treball de les dones, així com l'educació d'aquestes, no sols primària, sinó fins i tot secundària i superior, però sempre respectant, com a normes bàsiques, el fet de no competir amb els homes, evitar la frivolitat i la pedanteria. És a dir, el fet que les dones no foren subjecte polític no significa que el règim no desplegara una política de gènere –de la qual la dona fou objecte– que es va fer realitat a través dels programes educatius de la Sección Femenina (Richmond, 2004: 35-46).

Però aquest reconeixement de les dones com a protagonistes de la política, en cert sentit, estava enverinat, ja que es tractà d'un fals

² Expressió emprada i extreta de l'obra *Enquadramiento femenino, socialización y cultura en el franquismo*, de la qual és editora Lucía Prieto Borrego.

apoderament. En primer lloc, s'ha de ressenyar que les professions principals encapçalades per les dones en l'esfera pública havien estat feminitzades, com ara el magisteri i la infermeria, i en segon lloc és interessant destacar que aquest reconeixement fou possible gràcies al fet que en l'ideari joseantonianista, que bevia del feixista, les dones havien de ser «gestoras eficaces de los espacios privados gracias a los cursos de economía doméstica que se impartían en las escuelas para niñas» (Aguado i Ortega, 2011: 239).

Com ja s'ha vist, la política que el franquisme va imposar sobre la dona reduïa la seua existència a la maternitat, que sempre havia d'estar emmarcada dins del matrimoni. Ara bé, com afirma Jiménez Aguilar, quan parlem de les dones durant el franquisme no podem reduir la seua posició política a ser únicament l'àngel de la llar, sinó que les dones van tindre un paper important en l'agenda política del règim, ja que també en participaren.³ Tanmateix, també s'ha de ressenyar que el matrimoni i la família que havia de formar eren un deure ineludible per a ser patriòtic, catòlic i bon espanyol, de manera que l'Estat es va convertir en el custodi de la unitat familiar. I és que, al cap i a la fi, el matrimoni era un sagrament, i l'Espanya nacionalcatòlica no podia desprotegir el fruit més important d'aquest: els fills.

Així, la presència de les dones en els actes i les festivitats del règim va esdevindre una pràctica bastant habitual. Per al règim n'era necessària la legitimació, i aquesta es va portar a terme, entre altres maneres, amb tota una simbologia que es veuria plasmada en les celebracions polítiques, religioses o populars, fins a configurar el que alguns autors⁴ han anomenat «la cultura de la victòria»⁵.

Es va institucionalitzar una sèrie de festivitats, aprovades per ordre ministerial el 9 de març de 1940 i publicades en el *BOE*, i en aquestes les dones comptaren com a contingent social indispensable, ja que la participació femenina en les litúrgies i els rituals diferents prengué un caràcter simbòlic. A més a més aquests símbols valgueren per a transmetre models de conducta per mitjà de

3. És clar que creure que la participació de la dona en la vida pública durant el franquisme fou signe d'emancipació és del tot ingenu, ara bé, el que no pot negar-se és que, d'una manera o altra, la dona va resultar apoderada, encara que aquest apoderament haguera estat parcial i responguera a les directrius del feixisme i fora de marcat caràcter patriarcal. Així, s'ha d'entendre com a reconeixement de la importància de l'àmbit reproductiu, en tant que part essencial del sistema econòmic, no en el sentit actual que el feminisme del segle XXI emprà el terme apoderament.

4. Com ara Miguel Ángel Del Arco Blanco, Claudio Hernández Burgos, o Teresa María Ortega López.

5. Pot entendre's com «cultura de la victòria» el discurs hegemònic impulsat pels revoltats, fins i tot ja durant la guerra, que pretenia consolidar la seua base social, i la del futur nou règim mitjançant la promoció i l'exaltació de la victòria del bàndol insurgent, la qual es tenia per justa, ja que la guerra no es va veure únicament com una guerra civil, sino especialment com una croada religiosa contra aquells que representaven l'antiEspanya. Aquest discurs no fou l'únic recurs legitimador del Nou Estat, però sí el més important, ja que va afavorir la identificació i la rememoració de l'enemic comú alhora que l'experiència bèl·lica compartida permetia reforçar la cohesió interna dels heterogenis suports socials de la dictadura (Muñoz, 2017: 31).

festivitats com ara *las hijas de Teresa, las plañideras del ausente* i *las labradoras de San Isidro*. Tanmateix, la simbologia no es va veure reduïda a la pompa i a l'ostentació, sinó que va agafar forma amb models més fàctics com ara la Mare de Déu, Santa Teresa de Jesús, Isabel I de Castella o Carmen Polo de Franco. Amb aquests models, aconseguia transmetre els preceptes morals més estrictes, això no obstant, la prostitució comptà amb el vistiplau del règim fins 1956. Heus ací, de nou, la doble moral (Ñúñez, 2003: 18-22).

El 25 de març de 1942 es constitueix el Patronato de Protección a la Mujer, hereu d'El Patronato Real para la Represión de la Trata de Blancas. Així doncs, es reprenia la tasca de «la dignificación moral de la mujer, especialmente de las jóvenes, para impedir su explotación, apartarlas del vicio y educarlas con arreglo a las enseñanzas de la religión católica» (Roura, 1998: 48).

Amb tot, cal preguntar-se fins a quin punt l'organisme recentment constituït pretenia protegir les dones de la tracta de blanques i no criminalitzar-les. És il·lustratiu el fet que en el mateix acte en què el Patronato de Protección a la Mujer s'establí, s'acordà que havia de tindre un sentit profundament cristià, ja que l'organisme s'havia d'atendre «al celestial patronato del Buen Pastor, de Nuestra Señora de los Dolores y de Santa Micaela del Santísimo Sacramento» (Roura, 1998: 48). Aquesta moral ben bé pot anomenar-se *moralitat*, ja que, al cap i a la fi, el que hi ha al rerefons de tot no és únicament la preocupació moral, sinó la culpabilització i la criminalització de les prostitutes –que no de la prostitució–, és a dir, el pes d'aquesta moral hipòcrita recau sobre elles i no sobre les necessitats que portaren a moltes a la pràctica de la prostitució.

VII. Conclusions

.....

Abans que res, cal afirmar que els objectius declarats en la introducció s'han assolit i, per tant, la conclusió principal a què s'ha arribat és que en el clima generalitzat de repressió que caracteritzà la postguerra espanyola, les dones experimentaren una doble opressió, pel simple fet de ser dones.

A més, es pot concloure que l'opressió que la societat espanyola va haver d'experimentar es degué, en gran part, a la participació de l'Església catòlica en l'aparell repressor, i a l'estreta unió entre Església i Estat, el conegut com nacionalcatolicisme. D'altra banda, es pot resoldre que el model de dona, així com el procés de socialització d'aquesta, estigueren clarament delimitats per l'aliança entre Església i feixisme, per la qual cosa, el rol que la dona havia d'exercir era el de la bona mare i esposa, sempre sota el mantell del sagramentat matrimoni, l'única via que hi havia per conformar una vida honrosa i acceptable.

A més a més, aquest treball permet deduir que sovint es produïen fractures que feren que la dona, com a temple de la raça, haguera de tindre en compte els perills que podien assetjar-la. El més destacat, i que més immoralitat podia causar, era el de la prostitució. N'hi havia d'altres menys greus, però igualment deshonorosos com ara la maternitat fora del matrimoni o l'avortament. Ara bé, com a conclusió principal pel que fa a la prostitució, cal assenyalar que la immoralitat en aquest cas esdevé, més que per la prostitució *per se*, perquè la dona s'haja prostituït, perquè això comporta la pèrdua de l'honradesa i l'aparta de la seua finalitat: el matrimoni i la maternitat.

Finalment, sols queda assenyalar que la repressió que portà a terme el franquisme no té res d'incontrolada, sinó que respon a tot un aparell burocràtic que el que va fer fou jurisdiccionalitzar la moral catòlica.

Amb tot, el que queda ben clar és que a l'Espanya de Quintero, León i Quiroga només hi havia una única manera que la dona es considerara decent, però això comportava tot un seguit de condicions que feren que l'espanyola d'aquests anys quedara totalment subjugada, més enllà del vessant polític, dominada per l'home en tots els espectres que la seua vida manifestara, pel que fa al públic, o productiu, perquè sols podia ser considerada com a objecte polític, i en el privat perquè se li atorgà, com s'ha vist, un apoderament fals i enverinat, que no va consistir en més que reconèixer, per influència del feixisme, la importància de l'àmbit reproductiu al nivell del productiu, però categoritzant-lo com a intrínsecament femení, ja que aquest fals apoderament va fer que els àmbits productiu i reproductiu foren encara més estancs.

Així doncs, el franquisme va haver de desenvolupar tot un aparell simbòlic amb què la dona poguera veure reflectit quin havia de ser el seu comportament, de manera que reforçava la construcció del gènere que es pretenia fer valdre, la qual cosa s'acompanyà de la legislació adient per tal de castigar, més que per conscienciar, les possibles immoralitats impermissibles en un Estat nacionalcatòlic.

VIII. Bibliografia

.....

Aguado, Ana i Teresa María Ortega, ed. 2001. *Feminismos y antifeminismos: culturas políticas e identidades de género en la España del siglo xx*. València i Granada: Universitat de València i Universitat de Granada.

Aróstegui, Julio, coord. 2012. *Franco: la represión como sistema*. Flor del Viento: Barcelona.

Casanova, Julián i Carlos Gil Andrés. 2009. *Historia de España en el siglo xx*. Ariel: Barcelona

- De Grazia, Victoria. 1992. *How Fascism Ruled Women. Italy, 1922-1945*. Berkeley i Los Angeles: University of California Press.
- Díaz-Salazar, Rafael. 2006. *El factor católico en la política española. Del nacionalcatolicismo al laicismo*. Madrid: PPC Ediciones.
- Gavaldà Torrents, Antoni. 1994. *Quaranta anys sense llibertats. El Franquisme*. Barcelona: Graó.
- Guereña, Jean-Louis. 2003. *La prostitución en la España contemporánea*. Madrid: Marcial Pons.
- Koonz, Claudia. 1987. *Mothers in the Fatherland. Women, the Family and Nazi Politics*. Nova York: St. Martin's Press.
- Jiménez Aguilar, Francisco. 2017. «El desfile de lo femenino: las mujeres de la Sección Femenina en el calendario y las celebraciones franquistas». Conferència presentada en el *VI Encuentro Internacional Jóvenes Historiadores en Historia Contemporánea*. Accés del 23 de gener de 2018. <https://historiazgz2017.files.wordpress.com/2017/05/m-4-jimenez-francisco.pdf>.
- Manrique Arribas, Juan Carlos. 2008. *La mujer y la educación física durante el franquismo*. Valladolid: Universidad de Valladolid.
- Núñez, Mirta. 2003. *Mujeres caídas. Prostitutas legales y clandestinas en el franquismo*. Madrid: Oberon.
- Passmore, Kevin. 2003. *Women, gender and fascism in Europe, 1919-45*. Manchester: Manchester University Press.
- Pérez Moreno, Heliodoro Manuel. 2010. «Paradojas de la Sección Femenina: Disonancias entre "Modelos de mujer" e instituciones formativo-asistenciales». En *Encuadramiento femenino, socialización y cultura en el Franquismo*, editat per Lucía Prieto Borrego, 177-196. Málaga: Centro de Ediciones de la Diputación de Málaga.
- Prieto Borrego, Lucía, ed. 2010. *Encuadramiento femenino, socialización y cultura en el Franquismo*. Málaga: Centro de Ediciones de la Diputación de Málaga.
- Richards Michael. 1999. *Un tiempo de silencio. La guerra civil y la cultura de la represión en la España de Franco, 1936-1945*. Barcelona: Crítica.
- Richmond, Kathleen. 2004. *Las mujeres en el fascismo español. La sección femenina de la falange, 1934-1959*. Madrid: Alianza.
- Rioyo, Javier. 2003. *La vida golfa. Historia de las casas de lenocinio, holganza y malvivir*. Madrid: Santillana Ediciones Generales.

- Roura, Assumpta. 1998. *Mujeres para después de una guerra. Informes sobre moralidad y prostitución en la posguerra española*. Barcelona: Flor del Viento.
- Roura, Assumpta. 2005. *Un inmenso prostíbulo. Mujer y moralidad durante el franquismo*. Barcelona: Base.
- Sanz Gavillon, Anne-Claire 2017. «Discursos de género y violencia política sexuada en las dictaduras de Franco y Pinochet. Paralelos, transferencias e influencia en la formación del pensamiento y la memoria feminista sobre la violencia de genero». Conferència presentada en el *VI Encuentro Internacional Jóvenes Historiadores en Historia Contemporánea*. Accés del 25 d'abril de 2018. <https://historiazgz2017.files.wordpress.com/2017/05/m-4-sanz-anne-claire.pdf>.
- Sopeña Monsalve, Andrés. 1996. *La Morena de la Copla*. Barcelona: Crítica.
- Torres, Rafael. 2002. *El amor en tiempos de Franco*. Madrid: Oberon.
- Vincent, Mary. 2003. *Spain. The Primo de Rivera dictatorship*. En *Women, gender and fascism in Europe, 1919-45*, editat per Kevin Passmore, 189-213. Manchester: Manchester University Press.
- Werrie, Paul. 1966. *El amor a la española*. Barcelona: Sagitario.